

תורת תום-הלב – "מלכת המשפט"

יחיאל ברונר, עו"ד (מהנדס)

מאז חקיקת חוק החוזים (חלק כללי) בשנת 1973 משמש חוק זה, בידי בתי-המשפט, כ"צינור החדרה" של תורת ("דוקטרינת") תום-הלב לכל ענפי המשפט בארץ, וכן להעברתו של מרכז הכובד של השיח-המשפטי מהחוק החרוט אל שיקול הדעת השיפוטי של השופטים היושבים על מידין. הדבר נעשה על ידי שימוש בהוראותיו של החוק: בסעיף 12 ("תום-לב במו"מ"); בסעיף 39 ("קיום חוזה בתום-לב"); ובעזרתו של סעיף 61 – המרחיב את תחולת הוראות חוק החוזים "ככל שהדבר מתאים לעניין ובשינויים המחויבים, גם על פעולות משפטיות שאינן בבחינת חוזה ועל חיובים שאינם נובעים מחוזה". אין חולק על כך, כי כיום, בבוא בית-המשפט לחרוץ את הדין בעניין העומד להכרעה בפניו, נותן בית-המשפט, דרך כלל, משקל הולך וגובר להיבטים השונים הכלולים בתורת תום-הלב.

תקצר היריעה במאמר זה מלסקור את תורת תום-הלב על מלוא היקפה והשלכותיה, ואת המתעניין נפנה לספר שיצא לאור בעניין זה ("בדרך מקובלת ובתום-לב" של ד"ר ישראל וינבוים). יחד עם זאת, נבקש לסקור בקצרת-האומר את יישומה של תורת תום-הלב על אחד מענפי המשפט והוא: על ההליכים משפטיים עצמם (הפרוצדורה). מטבע הדברים, שהפסיקה שדנה בעניינים אלה עוסקת בהליכים משפטיים שנקטו במסגרת מערכת בתי-המשפט, אך העקרונות שנקבעו בפסיקה זו רלבנטיים וישימים, לא פחות מכך, גם בהליכים המתנהלים בבוררות.

החלתה של תורת תום-הלב גם על ההליכים המשפטיים עצמם החלה בשנת 1981, כאשר בית-המשפט העליון פסק כנגד דרישתה של חברת ביטוח לחייב תובע, ילד, להיבדק דווקא על ידי מומחה מטעמה העובד בת"א, בעוד התובע עצמו גר בירושלים. בית-המשפט העליון דחה את דרישת חברת הביטוח מכח חובת תום הלב. במסגרת נימוקיו קבע השופט (כתוארו אז) ברק, כי: "הלכה פסוקה היא שתורת תום-הלב "פרשה מצודתה על כלל המערכת המשפטית במדינתנו" והיא חלה "גם כאשר ננקטים הליכים בביהמ"ש". אי לכך קבע בית-המשפט העליון גם, כי: "חובתו של בעל דין להפעיל את כוחותיו המשפטיים-דיוניים 'בדרך מקובלת ובתום-לב', מטילה עליו את החובה לפעול, כפי שבעל דין הגון וסביר היה פועל במקומו. המבחן לפעולתו זו אינו מבחן סובייקטיבי, ואינו מותנה בגישתו האינדיבידואלית של בעל הדין באשר לנכון ולראוי. המבחן הראוי הוא זה, הלוקח בחשבון את נסיבותיו המיוחדות של המקרה, אך מעביר נסיבות אלה בכור ההיתוך של ההתנהגות ההגונה והסבירה. במסגרת זו יש לדרוש, כי בעלי דין לא יהיו זאבים זה לזה, אם כי אין לדרוש, שיהיו מלאכים זה לזה. יש לעמוד על כך כי יתנהגו זה כלפי זה כבני אדם הגונים וסבירים. אי-קיומה של חובה זו עשוי להביא, בנסיבות מתאימות לכך, כי הפעולה המשפטית לא תשתכלל".

מקרה אחר בו יושמה ההלכה על ידי בית-המשפט העליון דן בתביעה שהגיש תובע כנגד מפעל-הפיס לקבל את הפרס הראשון לידיו בטענה, שהוא קנה את הכרטיס הזוכה, אך לא יכול היה להציגו עקב

בין השאר קובע בית-המשפט העליון, כי חובת תום-הלב: "מהווה הוראת יסוד במשפט הישראלי בכלל, ובמשפט הפרטי בפרט. היא משקפת דוקטרינה "מלכותית". היא מהווה את ה"נשמה" של מערכת המשפט. היא מציבה בפני הפרט את החובה לנהוג ביושר ובהגינות. היא אינה מעמידה דרישת "חסידות" גבוהה; היא אינה דורשת כי הצדדים יהיו מלאכים זה לזה. היא באה למנוע מצב שבו אדם לאדם זאב. היא מבקשת להנהיג מסגרת נורמטיבית שבה אדם לאדם - אדם". אכן, חובת תום-הלב מחייבת כל אחד מהצדדים לחוזה לנהוג ביושר, הגינות ומוסר, תוך הגשמת ציפיותיו הסבירות של הצד השני לחוזה אשר ניצב מולו. מידת תום-הלב אינה מידה של חסד ולא של "חסידות". אין עניינה באלטרואיזם או בביטול חשיבות מאווייו של האחד על חשבון אלה של השני. כל תכליתה, אם נבקש למצות בקצרה, הנה ליצור בסיס משפטי-נורמטיבי המחייב את הצדדים לנהוג אחד בשני באותו האופן בו היו מצפים ורוצים שאחרים ינהגו כלפיהם... סירובו של המשיב להעביר את מנת הפרס לידי המערער, בנסיבותיו הייחודיות של המקרה שבפנינו, והיאחזותו בקרנות מזבח ההסדר החוזי המאפשר למשיב שלא לעשות כן, כך לגישתו, מהווה הפרה של החיוב לנהוג בתום-לב."

באחד מפסקי-הדין שניתנו בשנה האחרונה דן בית-המשפט העליון במקרה אחר, בו נתבע פלוני ע"י בנק לתשלום 17 מ' ש"ח בגין חובותיו לבנק. משהגיש הבנק את התביעות כנגדו, שם החייב את פניו לארצות הגולה ולא שב. במקביל נשלח על ידי החייב שליח לעורך דינו, אשר דאג להעביר את התיקים מעוה"ד לידי חברו של החייב, שאינו עו"ד, וזאת בכדי למנוע כתובת-ייצוג לשם מסירת מסמכים משפטיים. משנקבע העניין להוכחות והחייב לא התייצב, נטל הבנק פסקי דין כנגדו, ולאחר מכן החל הבנק בהליכים לאכיפת פסק-הדין על החייב בחו"ל. או אז "נזכר" החייב בהליכים שהגיש הבנק כנגדו, והגיש ערעור על פסקי-הדין, וזאת לאחר שעברו כחמש שנים ממתן פסקי-הדין. בית-המשפט העליון, מפי כבוד הנשיאה בינייש, **הורה על מחיקת הערעור על הסף**, כשהוא מבסס את החלטתו על תורת תום-הלב הלכה למעשה, ולאחר שהוא קבע כי החייב "עשה שימוש לרעה בהליכי בית-המשפט". מאחר ובמחיקה על הסף ננעלים שערי בית-משפט בפני בעל-דין מבלי שהוא זוכה ליומו בבית-המשפט, וכשהדבר נעשה על ידי בית-המשפט העליון ננעלים שערי המערכת כולה בפניו מבלי שוב, הרי שהחלטה שכזו הינה דבר נדיר ביותר. בית-המשפט העליון מצא, כי המקרה הנדון ראוי לנקיטת צעד דרסטי שכזה, וזאת לאור הזלזול שזלזל החייב בהליכי המשפט, וכאשר כל מטרת מעשיו, עד להגשת

עיקרו של המבחן בעניין זה הינו סבירות והגינות, קרי-

כיצד היה נוהג בעל דין סביר והגון בנסיבות העניין. התפיסה שבבסיס אמת-המידה האמורה הינה כי השמירה על האינטרס האישי של בעל-דין צריכה להיעשות תוך התחשבות בציפיות הדיוניות המוצדקות של הצדדים האחרים להליך, ותוך מילוי חובותיו של בעל-הדין כלפי בית-המשפט; זאת, על-מנת לאפשר דיון והכרעה במחלוקות שהובאו בפני בית-המשפט, תוך הבטחת הליך שיפוטי תקין והגון לפרט ולציבור בכללותו.

... משך השנים ראה בית-משפט זה ליתן סעדים דיוניים שונים בגין ניצול לרעה של הליכי-משפט, בהתאם לנסיבותיו של כל מקרה לגופו. ראו למשל: סילוק תובענה על הסף כאשר הגשתה עלתה כדי שימוש לרעה בהליך השיפוטי; מניעת חקירה קנטרנית של עד שעלתה כדי שימוש לרעה בהליכי משפט; ; סירוב ליתן סעד הצהרתי מקום בו עשה התובע שימוש לרעה בהליכי משפט; קבלת טענות בדבר "השתק דיוני" לשם מניעת שימוש לרעה בהליכי משפט; וכן דחיית בקשה לביטול פסק-דין שניתן במעמד צד אחד, כאשר אי התייצבותו של המבקש לדיון שיקפה זלזול בוטה בהליך השיפוטי.

... הגינות ההליך השיפוטי ותקינותו אינם ערכים מוחלטים ויש לאזנם עם זכויות ואינטרסים מתחרים. אל מול האינטרס הציבורי והפרטי בשמירה על תקינות ההליך

בהתחשב בכך, על דרך הכלל, לא יסרב בית-המשפט להידרש להליך שהוגש בפניו מן הטעם של שימוש לרעה בהליכי משפט, ויעדיף מתן סעדים אחרים כגון: זקיפת חוסר תום-הלב לחובתו של בעל-דין או השתת הוצאות על בעל-הדין בגין התנהגותו האמורה. רק בהתקיים נסיבות חריגות ויוצאות-דופן, כגון- ניצול לרעה בוטה של ההליך השיפוטי, זלזול חמור בהליכי המשפט או ניסיון זדוני להכשלתם, עשוי בית-המשפט לבוא למסקנה כי יש לסלק על הסף את ההליך שהוגש בפניו וזאת בגין חוסר תום-לב קיצוני של בעל-הדין שהגישו."

במקרה אחר דן בית-המשפט העליון בהרחבה בפירוש הנאות שיש ליתן להוראת סעיף 14 לחוק המקרקעין, שכותרתו "הגבלת זכויות", אשר קובע, כי: "בעלות וזכויות אחרות כמקרקעין, אין בהן כשלעצמן כדי להצדיק עשיית דבר הגורם נזק או אי נוחות לאחר". בית-המשפט קבע, כי גם השימוש בכוח הזכות-לתבוע כפופה לעקרון תום-הלב: "כל זכות המעוגנת בחוק המקרקעין, צריכה להיות מופעלת בתום-לב... מתחולתו של עקרון תום-הלב על השימוש בזכויות (במובן הרחב) על פי חוק המקרקעין מתבקשות מספר מסקנות: ראשית, השמוש בזכויות על פי חוק המקרקעין צריך להיעשות מתוך הגינות. מושג תום-הלב בהקשר זה משמעו אמת מידה אובייקטיבית. לא נדרש, לשם פגיעה בעקרון תום-הלב, כי בעל הזכות יפעל מתוך זדון או רוע לב. די בכך שפעולתו אינה עולה בקנה אחד עם "הערכים הראויים של החברה הישראלית כפי שבית-המשפט מבין אותם מעת לעת"; שנית, השימוש בזכות כולל בחובו גם הגשתה של תביעה. אין מקום להבחין בין השימוש בזכות לבין היכולת לממשה בבית-המשפט. הן הזכות והן כוח התביעה בגין הזכות כפופים לעקרון תום-הלב; שלישית, תום-הלב חל על כל שימוש בזכות, בין שימוש בזכות הקניין הגורם נזק לזולת, ובין שימוש בזכות הקניין שנועד להגן על זכות הקניין (או זכות אחרת) מפני מתנכלים לה; רביעית, לשופט נתון שיקול דעת - בגדרי המרחב הניתן לו מכוח פעולתו של עקרון תום-הלב - בהענקת סעדים הפוגעים בזכויות על פי חוק המקרקעין. היקפו של שיקול דעת זה נגזר מעוצמת פעולתו של עקרון תום-הלב... זכות הקניין ככל זכות האחרת אינה מוחלטת. כל הזכויות כולן הן יחסיות. זכות הקניין אינה הזכות לנהוג שלא בתום-לב. על כן נתון תמיד שיקול דעת שיפוטי - בגדרי עקרון תום-הלב - בהענקת סעדים בגין פגיעה בזכות הקניינית. עם זאת, דרישות תום-הלב בגדרי זכות הקניין אינן זהות לדרישות תום-הלב בגדרן של זכויות החיובים..."

... אין בתכונות אלה של זכות הקניין כדי להעמיד חסינות של הזכות מפני עקרון תום-הלב; עם זאת, יש בתכונות אלה של זכות הקניין כדי לקבוע את יחסי הגומלין בין זכות הקניין לבין עקרון תום-הלב; בין כוחו של בעל הקניין לעשות בשלו כרצונו לבין חובתו לפעול בהגינות... עקרון תום-הלב קובע רמת

לאחרונה חייב בית משפט השלום בתל אביב חברה-א' בתשלום נזקיה של חברה מתחרה ב', אשר נבעו מצו מניעה זמני, למשך כחודשיים, אשר מנע מחברה-ב' מלסחור בסחורה מתחרה לזו של מבקשת הצו – חברה-א'. לאחר שהתיק כולו נדון והתביעה נדחתה, הגישה חברה-ב' תביעת פיצויים כנגד חברה-א' עקב הנזקים שנגרמו לה כתוצאה מצו המניעה הזמני. בית-המשפט קבע, שבעת הגשת הבקשה למתן צו מניעה זמני לא גילתה חברה-א' לבית-המשפט את כל העובדות המלאות שהיו יודעות לה והקשרורות בתביעתה כנגד חברה-ב', והצו ניתן על בסיס מערכת עובדתית לא שלמה ולא מלאה. בית-המשפט קבע שההליך ננקט ע"י חברה-א' שלא בתום-לב, והיה נגוע ב"חוסר ניקיון כפיים", ועל כן חייב אותה בתשלום פיצויים לחברה-ב'.

מכח חובת תום-הלב בנקיטת הליכים משפטיים פסל בית-המשפט העליון טיעונים עובדתיים, אשר הועלו בערעור בפניו אך לא הועלו בפני הערכאה הראשונה, כשהוא קובע, כי: "טיעון עובדתי חילופי המועלה לראשונה בערכאת הערעור, אחרי שהערכאה הדיונית פסקה על פי הטיעון המקורי, הוא בגדר שימוש לרעה בהליכי בית-המשפט ואינו עולה בקנה אחד עם התנהגות ראויה ותום-לב הנדרשים מבעל דין".

מכוחה של תורת תום-הלב התפתחו גם עקרונות משפטיים נוספים כגון עקרון ה"השתק השיפוטי" – המונע מבעל דין מלטעון בהליך-א' טענות הפוכות מאלו שנטענו על ידו בהליך-ב', הגם שמדובר שהליך אחר ונפרד לגמרי. כמו כן נגזר ממנה עקרון של "ההשתק מכח מצג" – המונע מבעל-דין מלתקוף מי שפעל בהתאם למצג כלשהו שהוצג על ידי בעל-הדין, ואשר גרם לצד האחר לשנות את מצבו בהתבסס על המצג שהוצג לו; ועוד ככהנה וככהנה.

לסיכום נחזור לדבריו של בית-המשפט העליון שדן בעניינו של החייב לבנק, וכן נחזור ונציין שהדברים להלן נכונים גם להליכי בוררות, ויש מקום שבוררים יאמצו גישות אלה בפסיקותיהם: "הנה כי כן, בית-המשפט יפעיל את סמכותו למתן סעד בגין התנהלות דיונית חסרת תום-לב בהתחשב במכלול השיקולים הרלוונטיים לעניין, ובהם: שמירה על הגינות ההליך השיפוטי והגנה על התכליות המונחות בבסיס סדרי הדין מחד-גיסא; אל מול זכות הגישה לערכאות וזכותו של בעל-דין לקבל הזדמנות מלאה לבירור עניינו בבית-המשפט מאידך-גיסא. בבואו להכריע בדבר מתן סעד בגין שימוש לרעה בהליך השיפוטי, יאזן בית-המשפט בין מכלול הזכויות והאינטרסים האמורים, בשים לב לכלל נסיבות העניין שבפניו ובהן: טיב ההתנהגות הנדונה של בעל-הדין - האם עלתה כדי התחכמות, תחבולה, שרירות לב, זלזול בבית-המשפט או הכשלת הצד שכנגד וההליך בכללותו; מצב נפשו של בעל-הדין - האם השימוש לרעה בהליך השיפוטי נעשה בהיסח הדעת, מתוך טעות או

